

формаційними технологіями // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – №2. – С. 157-159.

6. *Дергай Г.Б.* Вопросы теории и практики использования достижений научно-технического прогресса в расследовании пре ступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 2003.

7. *Біленчук П.Д., Гель А.П.* Основи криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця, 2001.

8. *Попов В.И.* Осмотр места происшествия / Под ред. В.А. Хвана. – М., 1959.

Надійшла до редакції 22.09.2011

Г.В. Щербакова

кандидат юридичних наук

(*Національна академія прокуратури України*)

УДК 343.98

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ СИТУАЛОГІЇ

Зроблено науковий аналіз теоретичних засад формування та сучасного розвитку криміналістичної ситуації, визначено сутність та структуру слідчої ситуації.

Ключові слова: *слідча ситуація, елементи слідчої ситуації, криміналістична ситуація.*

Проводиться научный анализ теоретических основ формирования и современного развития криминалистической ситуалогии, определяются сущность и структура следственной ситуации.

Ключевые слова: *следственная ситуация, элементы следственной ситуации, криминалистическая ситуалогия.*

The article contains scientific analysis of theoretical principles of formation and modern development of the theory of criminological situation. The structure and essence of investigative situation are determined.

Keywords: *investigation situation, elements of investigation situation, theory of criminalistic situation investigation.*

Постановка проблеми. Останнім часом у криміналістиці сформулювалася низка нових перспективних напрямів, пов'язаних з дослідженням актуальних у теоретичному та важливих у практичному аспекті проблем методики і тактики розслідування, у тому числі теоретичні розробки, присвячені дослідженню проблеми слідчої ситуації.

Передумовою формування криміналістичної ситуації стала необхідність вирішення багатьох питань тактики і методики розслідування. Наявність у криміналістичній літературі великої кількості публікацій дослідницького характеру з цієї проблеми сприяла формуванню криміналістичної теорії слідчих ситуацій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика слідчої ситуації як наукової категорії розглядається давно і знайшла своє відображення у роботах Р.С. Белкіна, А.Н. Васи-

льєва, Т.С. Волчецької, В.К. Гавла, І.Ф. Герасимова, А.Н. Гусакова, Л.Я. Драпкіна, О.Н. Колесніченка, В.Є. Корухова, М.О. Селіванова та ін.

Зважаючи на численні розробки проблематики слідчих ситуацій у різних криміналістичних джерелах, можна стверджувати, що слідча ситуація є усталеною криміналістичною категорією, але, на жаль, до сьогодні не сформувалося однозначного її розуміння. Не до кінця визначена і належність слідчої ситуації до певного розділу криміналістичної науки. Різні автори відносять цю категорію до слідчої тактики, включають до складу криміналістичної методики чи пов'язують із загальною теорією криміналістики. Такі розбіжності з розуміння цієї складної категорії потребують розширення джерелознавчої бази.

Мета статті – визначити сутність та структуру слідчої ситуації, теоретичні засади формування та розвитку криміналістичної ситуації в криміналістиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін “ситуація” використовується в багатьох галузях наукового знання. В етимологічному аспекті ситуація – це сукупність умов та обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей [1, с. 1127].

При з'ясуванні сутності слідчої ситуації необхідно всебічно вивчити її складові елементи, їх взаємозв'язки, напрями розвитку, підстави вибору і реалізації дій як способу вирішення ситуації, що склалася на певному етапі розслідування.

Перше відоме нам визначення слідчої ситуації, що належало О.Н. Колесніченку, було зроблено в 1967 р. Згідно з ним під слідчою ситуацією прийнято розуміти певне положення в розслідуванні злочинів, яке характеризується наявністю тих або інших доказів та інформаційного матеріалу і виникаючими у зв'язку із цим конкретними завданнями його збору та перевірки [3, с. 16].

На нашу думку, важливе значення має трактування слідчої ситуації в підручниках з криміналістики. Це зумовлено тим, що підручник як джерело містить у собі перевірену та узагальнену інформацію про розвиток криміналістичної науки. Тому спочатку розглянемо, як досліджувалася ця проблематика в підручниках з криміналістики, а потім з'ясуємо рівень розробленості цього питання в інших криміналістичних джерелах. Це дозволить дослідити розуміння поняття слідчої ситуації на певному етапі розвитку криміналістики та з'ясувати, як воно змінювалося з часом.

При аналізі поняття слідчої ситуації, її становлення як самостійної науково-криміналістичної категорії виникає питання: чи належить дане поняття до тих, які повинні вивчатись криміналістичною тактикою, чи його слід розглядати стосовно проблем криміналістичної методики?

До 1959 р. проблематика слідчої ситуації в підручниках не висвітлювалася. Починаючи з 1959 р. вона знайшла певне відображення в підручнику з криміналістики Р.С. Белкіна, у якому автор вказував на значення даної проблеми для розслідування злочинів [6, с. 331-333].

З 1984 р. питанню слідчих ситуацій вже приділяється значно більша увага. У підручнику з криміналістики під редакцією Ю.Г. Кору-

хова та В.Г. Коломацького проблематиці відводиться окремий підрозділ у розділі: “Криміналістична тактика”, де надається таке визначення слідчої ситуації: слідча ситуація – це сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та якими визначається його стан на даний момент. Також наголошується, що слідча ситуація за своєю сутністю є тактико-криміналістичним засобом організації слідства, який забезпечує вірний вибір тактики розслідування. Аналіз слідчої ситуації – це вивчення змісту зумовлюючих її чинників (факторів) з метою прийняття тактичного рішення і вибору варіанта методики розслідування, які забезпечують швидке і повне розслідування злочинів. Суб'єктами такого аналізу є особи, які проводять дізнання, слідчі, керівники слідчих підрозділів, прокурори, судді, тобто всі ті, хто законом наділений процесуальним правом здійснювати досудове слідство і керувати ним. Сюди ж необхідно віднести і керівників ОВС як суб'єктів організації розслідування злочинів [7, с. 337-346]. Також у вищезгаданому підручнику у розділі “Криміналістична методика” звернуто увагу на дослідження питання слідчих ситуацій, які потребують взаємодії слідчого та працівників інших служб ОВС [7, с. 372].

В.П. Бахін у підручнику з криміналістики дає визначення слідчої ситуації та розглядає види слідчих ситуацій в главі “Загальні положення методики розслідування окремих видів злочинів”. На його думку, слідча ситуація – це об'єктивна реальність, фактична обстановка та результат її пізнання, дані про неї – відображення цієї обстановки, що використовуємо для її розуміння, та вплив на неї з метою розкриття злочинів. Він також зауважує, що за кількістю та характером елементів, що утворюють слідчу ситуацію, можна розмежувати її визначення в широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність усіх умов, що впливають на розслідування та визначають його особливості. Визначення слідчої ситуації у вузькому розумінні – це характеристика інформаційних даних, якими володіє слідство на певному етапі розслідування. У цьому вигляді зміст слідчої ситуації значно конкретніший, більш визначений та реальніший у плані встановлення заходів, необхідних для розкриття та розслідування злочинів [8].

Питання слідчих ситуацій висвітлювалося і в підручнику з криміналістики за редакцією М.П. Яблокова та В.Я. Колдіна. Л.Д. Самигін в цьому підручнику зазначив, що обставини розслідування, які отримали в криміналістиці назву “слідчої ситуації розслідування”, містять свідчення про те положення в розслідуванні, що складається, про умови, в яких здійснюється розслідування на різних його етапах. Характер цієї ситуації багато в чому визначають такі дані: обсяг і характер наявної доказової та іншої криміналістичної інформації про розслідувану подію, поведінку окремих його учасників; своєрідність місця, часу, навколишнього середовища; характер інших взаємопов'язаних процесів, факторів об'єктивної дійсності тощо. Індивідуальна слідча ситуація – це стан розслідування справи на певний момент, який зумовлюється співвідношенням наявної і відсутньої

криміналістичної інформації, тобто судових доказів і допоміжної інформації про розслідуваний злочин, інформації про сили, засоби і можливості самого розслідування та умови навколишнього середовища, тобто умови, в яких ведеться розслідування [5, с. 358-359].

У підручнику за редакцією В.Ю. Шепітька питання слідчих ситуацій висвітлюється в окремій главі, яка має назву “Ситуаційний підхід до розслідування злочинів”, у розділі “Методика розслідування окремих видів злочинів”. Його автор Г.А. Матусовський вважає, що слідча ситуація розслідування – це уявна динамічна модель, що відображає інформаційно-логічний, тактико-психологічний, тактико-керівний та організаційний стан, що склався у кримінальній справі, та характеризує сприятливий чи несприятливий перебіг процесу розслідування. Автор наголошує на тому, що слідча ситуація як обстановка, що склалася на тому чи іншому етапі (відрізку часу) розслідування, являє собою певний комплекс обставин, які визначаються різноманітними чинниками [9, с. 165-169].

Питання слідчих ситуацій, крім підручників з криміналістики, відображались і в інших криміналістичних джерелах: навчальних посібниках, монографіях, збірниках наукових праць, дисертаціях тощо.

При розробці проблематики слідчих ситуацій вчені звертали увагу на питання місця в криміналістиці вчення про слідчу ситуацію; важливості аналізу слідчих ситуацій у зв'язку з плануванням розслідування та прийняттям тактичного рішення; зв'язок криміналістичної характеристики злочинів та слідчих ситуацій; застосування теорії ситуацій у вдосконаленні методик розслідування злочинів; досліджували компоненти слідчої ситуації, що входять до її змісту, тощо.

Складність та дискусійність питань поняття, змісту та структури слідчих ситуацій не викликає сумнівів, тому для з'ясування деяких розбіжностей були узагальнені думки вчених із цього приводу.

Результати аналізу досліджень науковців із проблематики слідчих ситуацій свідчать, що інтерес до даної проблематики зріс з початку 80-х років минулого століття, коли вона привернула увагу багатьох криміналістів. Цьому, на наш погляд, сприяла активізація досліджень у галузі криміналістичної методики, виділення низки понять криміналістичної тактики, що мали ключове значення, і серед них визначення слідчої ситуації.

Таким чином, слід зазначити, що визначення слідчої ситуації виникло у криміналістичній тактиці, де розглядаються її зміст та основні положення, але знаходить свою реалізацію дана категорія в криміналістичній методиці. Це пояснюється тим, що проведення слідчих дій охоплює методичні аспекти стратегії прийняття рішень у різних ситуаціях провадження у справі з використанням комплексів криміналістичних засобів, прийомів та методів на всіх етапах розслідування різних видів злочинів.

Структуру будь-якого об'єкта прийнято розглядати як внутрішню побудову цілого, взаєморозташування і зв'язок його складових частин.

У криміналістичній літературі основні положення структури слідчої ситуації розглядаються як сполучення різних компонентів (психологічного, інформаційного, процесуального, тактичного, матеріального й ор-

ганізаційно-технічного характеру), що становлять зміст слідчої ситуації.

Взявши за основу змістовні елементи слідчої ситуації, І.А. Копилов виділив чотири підструктури. Першу підструктуру становить орієнтуюча інформація про подію злочину, злочинця, про зміни, які відбулися в матеріальній обстановці (способи підготовки, вчинення та приховування злочину та інші дані про сліди злочину). Другу підструктуру слідчої ситуації утворюють відомості про докази у кримінальній справі. Третя підструктура – це психологічні характеристики процесу розслідування, а також основних його учасників: конфліктність взаємовідносин між сторонами, особисті якості учасників процесу (інтелект, воля, тип темпераменту, життєвий досвід), ставлення до правоохоронних органів, кваліфікація слідчого. Четверта підструктура включає в себе інформацію про організаційно-технічну сторону розслідування (оснащення науково-технічними засобами, можливості експертного дослідження об'єктів, виявлених на місці події, взаємодія з іншими службами, завантаженість слідчого та ін.). Інформаційна сутність кожної підструктури на різних етапах розслідування змінюється. На початковому етапі відомостей, як правило, дуже мало. У процесі розслідування збільшується їх кількість, а також змістовна база слідчої ситуації, що підвищує її значимість [4, с. 6-7].

Погоджуючись з думкою І.А. Копилова стосовно підструктур, які він виділив, ми продовжили дослідження у даному напрямі, провівши аналіз різних позицій учених-криміналістів з урахуванням генезису думок у висловлюваннях науковців щодо сутності та структури слідчої ситуації.

Проаналізувавши наявні думки вчених, бачимо, що дехто з авторів розглядає слідчу ситуацію тільки як сукупність інформації, що характеризує стан слідства у справі без урахування умов, у яких воно здійснюється (В.К. Гавло, А.Н. Васильєв, В.Я. Колдін, О.М. Колесніченко, Н.К. Кузьменко, Г.А. Матусовський, Л.Д. Самігін, А.Я. Целіщев).

Інші дослідники визначають слідчі ситуації як сукупність доказової, тактичної, методичної, організаційної інформації, включаючи до змісту окремі елементи обставин, умов, в яких ведеться розслідування (Н.А. Бурнашев, Н.Л. Гранат, Л.Я. Драпкін, В.Г. Коломацький, В.І. Рохлін, М.В. Салтевський, Н.А. Селіванов, М.П. Яблоков).

Дехто розглядає слідчі ситуації тільки як обставини, в яких здійснюється розслідування (Т.С. Балугіна, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Ф. Герасимов, В.В. Клочков, В.І. Шиканов).

Останній підхід, на нашу думку, є найбільш вдалим із таких міркувань:

- обстановка (картина) розслідування – це такий елемент, який обов'язково має бути включеним до визначення слідчої ситуації, оскільки обстановка розслідування характеризує стан речей (стан розслідування) на певний момент, аналіз та оцінка обстановки дозволяють збільшити ефективність слідчої та оперативно-розшукової роботи, що має важливе значення для вибору оптимальних шляхів і засобів для зміни проблемних слідчих ситуацій у найбільш сприятливому напрямі для розслідування;

- у криміналістичній літературі чимало авторів, які пропонували в різний час власне визначення слідчої ситуації, до змісту якої найчас-

тіше включали такі елементи, як обстановка (картина) розслідування і стан розслідування. Єдність поглядів у цьому плані є гарантією того, що зазначений підхід у визначенні сутності слідчої ситуації є найбільш вірним і на його основі можна побудувати подальшу розробку досліджуваного поняття.

Підсумовуючи вищезазначене, ми дійшли висновку про виділення трьох основних підходів до розуміння слідчих ситуацій:

а) визначення, що характеризують слідчу ситуацію переважно як обстановку розслідування;

б) визначення, згідно з якими слідча ситуація формується переважно під впливом зібраної доказової інформації;

в) положення, відповідно до якого сутність слідчої ситуації становлять обстановка і стан розслідування на певному етапі.

Ситуаційний підхід дозволяє вирішувати криміналістичні завдання на принципово новій основі; його можна вважати одним із найбільш перспективних напрямів у криміналістиці, який потребує подальшого дослідження.

Висновки. Вивчення питання слідчої ситуації як криміналістичної категорії має теоретичне та прикладне значення. Теоретичне значення розроблення цієї проблеми в загальному вигляді полягає в об'єктивній необхідності конкретизації змісту та поняття цієї наукової категорії. Практичне значення досліджуваного питання полягає в тому, що визначення змісту слідчих ситуацій, їх класифікація, аналіз і оцінка уможливають об'єктивне обґрунтування вибору варіантів методики розслідування, які передусім відповідали б обставинам і завданням розслідування на певному етапі.

Бібліографічні посилання

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2002.
2. *Веліканов С.В.* Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002.
3. *Колесниченко А.Н.* Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 1967.
4. *Копылов И.А.* Следственная ситуация и тактическое решение: Учеб. пособ. – Волгоград, 1988.
5. Криміналістика: Учеб. / Под ред. Н.П. Яблокова, В.Я. Колдіна. – М., 1990.
6. Криміналістика: Учеб. / Под ред. Р.С. Белкина. – М., 1959.
7. Криміналістика: Учеб. / Под ред. Ю.Г. Корухова., В.Г. Коломацького. – М., 1984.
8. Криміналістика: Учеб. / Отв. ред. проф. Н.П. Яблоков. – М., 1995.
9. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підруч. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. – Х., 1998.

Надійшла до редакції 01.08.2011